ԾԱՂԻԿ

ՀԱՆԴԷՍ ՏԱՍՆՕՐԵԱՅ

Ա· ՏԱՐԻ Ա· ՀՐԱՏԱՆ· **1861** ԹԻՒ 9· ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 20·

Հրատարակի ամեն ամսոյ 1 ին, 10 ին եւ 20 ին.

Տարեգրութեան տեղին է· Իզմիր. Վաղուբական Ընկերութեան Թանգարանը Նաշշը փողոցը, Թիւ 25 եւ Հանդէսս գրասենեակը. Կիրիի խան. Թիւ 1։

Գիշիս ցրեց նոր խանը Ընթերցասիրաց Թանգարանը Թիւ 6։

Փարիզ, Ռուգոյ Rue du Dragon, 26

Հանդիսս շրջանը ջեց ամիս է.

Իզմիր· գին 40

Գիշիս եւ ուրիշ քաղաքներ . . . 50

Աստրագրութիւնները Յունիս 1 էն կ'սկսին.

Դուրս երթալիք Թերթերուն ճամբու ծախքը առնոցին վրայ է.

Հանդէսս ջերաբերեալ որ եւ իցէ նամակ խմբագրաց դիտի ուղղուի։

Ի ՕԳՈՒՏ ՀԱՅՈՑ

ՎԵՑԱՄԱԵՑ ԹՇՈՒԱՌՈՒԹԵԱՆ ՇՐՋԱՆԻ

Շարունակութիւն Դ մասի։ (1)

Ա՛յս է ահա Իզմիրի Հայերուն վեցամեայ թշուառութեան շրջանին համառօտագոյն պատմութիւնը։ Նշանաւոր անցքերու վրայ միայն տեսութիւն մ'ըրինք. մանրամասն պարագաները պատմել շատ երկար կ'ըլլար, մանաւանդ թէ շատ անախորժ պիտի երեւար ճշմարտութեան դէմքը։ Գլխաւոր դէպքերը միայն յիշատակեցինք առանց անուանելու այն մէկ քանի անձերը, որք միմիայն հակառակամիտութեան ոգի՝ շարժեալ՝ իրենց կամքը յառաջ տանելու համար անխղճաբար թշուառները նախատեցին, առաքինութիւնը արհամարհեցին, անմեղութիւնը պատժեցին, ազգին այնպիսի հարուածներ տուին, որոնց արտմանիթ հետեւանքը դուշակելու հեռատեսութիւնը չունին, իրենց կամքը օրէնքի տեղ գրին, անիրաւութեամբ աղքատներու և թշուառներու տունը փլեցին, ու հիմայ ալ կ'ուզեն իրենց անցեալը անարատ ցրցուցնելու և ներկան համբութեան մէջ պահելու համար պատուութեան նուիրական սկզբունքը ոտքի տակ առնուլ, Սահմանադրութիւնը կործանել, որպէս զի իրենց բռնաւորական իշխանութիւնը անխախտ մընայ. մանուկի ազատութիւնը խղդել, որպէս զի 'ի խաւարի խարխափի ժողովուրդը՝ և չտեսնէ զեղծումները։

Եթէ 1500 տարիէ 'ի վեր Հայերը ազգաբնական արձանագրութիւններ պահած ըլլային, 'ի մեծ զարմանս ազգայիններու զուցէ պիտի խմնային, թէ վերոյիշեալ մէկ քանի անձերու տոհմը ուղղակի կամ Վասակի և կամ Մեհրուժանի սերունդէն յառաջ եկած է։

Լուսաւորութեան թշնամիներու վրայ կարեկցաբար կը ցաւինք այսուհետև. վասն զի ոչ էր ըլլալուն դեռ ազգէ մը ճանչցած չեն իրենց հակառակորդները, զորս կ'ուզեն հիմնովին փճացնել աշխարհիս երեսէն։ Ա՛յո, կարեկցաբար կը ցաւինք և երբեմն ալ կը ծիծաղինք, երբ կը դիտենք. բռնութեան՝ Սահմանադրութիւնը խստասպուռ կործանելու, և օրինաւոր ազատախօսութիւնը մերժմանաբար սանձահարելու աշխատիլը. ունայն աշխատութիւն։

Լուսաւորութեան թշնամիներ. որովհետև դուք դեռ չէք ճանչնար ձեր հակառակորդին ով և ինչ ըլլալը, անկողմնասիրութեամբ պիտի աշխատիմ անոր ով և ինչ ըլլալը խմացնել, երբ յառաջ եկած ըլլալը և ինչեր ըրած ըլլալը ըսելպատմական փաստերով։ Ա՛ռ ժամանակը եկաւ ազգայական յամառութիւնը մէկդի ձգելու և ընդունելու ճշմարիտ սաղդասիրութիւնը։ Ա՛ռ ժամանակը եկաւ ձեր ընթաց-

(1) Տես Թիւ 7. 8։

քը փոխելու և վարուելու՝ համեմատ այն փրկաւէտ սկզբունքներու, որք, հաւասար եղիք, ամեն զօրաւոր բռնակալներու իշխանութեան հիմը դղրդեցին Եւրոպայի մէջ, և որոնց համեմատ, սպասելով մինչև խարխուլ հիւղի մէջ, իշխանը ու միանգամայն գոհիկը վարժուդաս առնելու ընդդէմ մ'ունին, միտում մը, որուն նպատակն է հաստատել արդարութիւնը փոխանակ երկնային ըսուած իրաւունքներու, իմացականութիւնը փոխանակ երկնային ըսուած շնորհայ. բանաւորութիւնը փոխանակ շինծու օրինաւորութեան։ Ընդունելի է թէ ուրիշ օրերու մէջ կ'ապրինք։ Դուք Սահմանադրութիւնը կը մերժէք, և յայտնելու համար ձեր նպատակին մէջ, ձեր համարիւն եղբարքը կը մատնէք սև սև զրպարտութիւններով և բոլոր Եւրոպայի լուսաւորեալ ազգայ, մանաւանդ ազգային արժանաւորութիւն հասկցողներու սրտին մէջ տրտմութեան ու միանգամայն խայտառակութեան արձագանգ կ'ըլլաք։

Մարդս վայրենիներէ տարբերելու համար ընկերութեան մէջ ապրելու կարօտ է։ Ընկերութիւն ըսելով բազմաթիւ, և, թէ յատկութիւններով թէ կարողութիւններով իրարմէ զանազանող անհատներու միատեղ ժողովին է։ Այս ընկերային ժողովի անդամներու մէջ՝ զօրաւոր ու տկար, բարի ու չար, դիտուն և ադէտ անդամներ ալ կան։ Ասոնց այս անհաւասարութենէ և անյարմարութենէ եռութիւնը, որ ամեն թշուառութիւններու ցեխոտ և մշտահոս աղբիւրն է, բնականաբար յառաջ կուգայ, և կը վրդովէ անհատներու իրարու հետ ունեցած այն ընկերային յարաբերութիւնները, որոնցմով միայն անհատը կրնայ ապրիլ, և որք հիմնեալ են երկու սկզբունքներու վրայ. այս սկզբունքները պարտաւորութեան և իրաւունքի սկզբունքները են, առանց որոյ անհնարին է որ ընկերութիւն մը հաստատուն ըլլայ, և եթէ ասոր հաստատութիւնը կարևոր է հաստատուած կարգին յարատևութեանը համար, յայտնի և անուրանալի է թէ այն սկզբունքներու վրայ հիմնուած օրէնք կամ կանոնադրութիւն մը հարկաւոր է, պարտականը պաշտելու և իրաւունքը պաշտպանելու համար։

Այս կանոնադրութիւնը կամ Սահմանադրութիւնը եթէ չըլլայ, ոչ պարտաւորութիւնը կը կատարուի, և ոչ ալ իրաւունքը կը պաշտպանուի, և հետևաբար ընկերութեան անդամներուն զօրաւորագոյնը տկարին վրայ բռնանալով, առջինը կըհաստահարէ, և երկրորդը կը մնէ բռնութեան աղի բաժակը քամելով։ Երևակայութեամբ եթէ Նուրոպայի անցեալ ու ներկայ վիճակը առջևնիս բերելու ըլլանք, պիտի տեսնենք որ երբեմն շատ սուղի կը նստի ընկերութեան այսպիսի օրէնքի մը հաստատութիւնը։ 1։ի դարուն վերջերը Ֆրանսայի հողը մարդկային արիւնով սղոցուեցաւ, ինչէր ժողովուրդին կամքը, բռնութեան լուծը թոթվել, անիրաւ տանձնաշնորհութիւնը այսինքն իրաւունքի յափշտակիչը պատժել, իրաւունքը հրատարակել և հաստատել ըլլայ։

Ընդարձակ դարերէ հետէ բռնակալութեան տակ հեծող և անտանելի զեղծումներով հարստահարուող և թշուառութեան մէջ տառապող Ֆրանսայի ժողովուրդը՝ ազատութենէ և բանականութենէ, Դատախնամութեան մարդուս պարգևած այս երկու երկնային և անբռնաբարելի սեփականութիւններէ բռնութեան հարուածովը զրկուելէն և անասունին հետ հաւասարելէն ետքը, երբ իր արեան գնովը Սահմանադրութիւն մը հաստատեց, ալ իր իրաւունքը և պարտաւորութիւնը ճշտապէս որոշուեցաւ. և հաւասարութեան և արդարութեան սկզբունքներու զօրութեամբը առջինը ազատօրէն վայելուն և երկրորդը հաւատարմութեամբ կատարելուն համար, Գաղղիական ընկերութիւնը այս օրուան օրս բարօրութեան և լուսաւորութեան այն գագաթը կը գտնուի, որու բարձրութենէ շողացող լոյսը՝ ձեր, լուսաւորութեան թշնամիներ, ձեր մթահար աչքերը կը խաղտէ։

Այս սահմանադրութեամբ մենք կ'ուզենք բաբեկարգել ազգային հիմնադրութիւնները. արդիւնաւորել զանոնք, անիրաւութեան տեղի չտալ, զեղծումները արդիլել և այսպէս յառաջադիմութեան պողոտան հանիլ, լուսաւորութեան հորիզոնը ընդարձակել։ Թող մատնիչք ըսեն թէ մեկ կառավարութեան մէջ երկու կերպ օրէնք չեկրնար ըլլալ. Կառավարութեան օրէնքը կը պաշտպանուի զործադիր իշխանութեամբ, իսկ պարզ ազգային կանոնադրութեան մը պաշտպանը եղբայրասիրութիւնը ու միաբանութիւնն է։

Հայը ալ ճանչցաւ Սահմանադրութեան փրկարար հետևանքը, տեսաւ որ միայն անով պիտի կրնայ բուժել իր վէրքերը. ուստի հարիւր իր ամեն ճիգը պիտի թափէ զայն պաշտպանելու համար. վհատութիւն պէտք չէ երբէք. յոգնիլը վատութեան հետևանքն է, այն որ արիաբար կը յարատևէ իր նպատակին հասնելու համար, իր աշխատութիւնը պիտի պտղաւորի անհրաժեշտ։ Ընտարակոյս ընկերային փոփոխութիւնները դժուարայաղթելի խոչընդոտներու կը հանդիպին երբեմն։ Կարճ միջոցի մը մէջ ամեն արգելքներու

յաղթել դժուարին է. ժամանակը ու աւելի նը-պաստաւոր պարագաներ ամեն բան պիտի կարգադ-րեն. ներկան ապագային համար համբ չերեւար. մեր յոյսը մեր դատին արդարութեան վրայ է. թող ազգային սեւերես թշնամիները դաղանի մա-շելու աշխատին այն սիւնը որու վրայ կը կրթնի ապագան։ Պատմութիւնը մեզ կը սորվեցնէ որ ի-րաւունքը միշտ յաղթած է յարատեւութեամբ և գործքով։ Լռել և սպասել որ ժամանակը միայն գործէ, խոհեմութեան նշան չէ. անշարժութենէ միշտ չարիք կը ծագի և ոչ թէ բարիք։ (1)

Թշնամիք եթէ կը կարծեն որ Սահմանադրու-թիւնը պիտի կործանի, կը սխալին. յաւիտենա-պէս զայն կործանելու համար միայն մէկ միջոց կայ, որ է խեղդել մամուլի ազատութիւնը. ընտանի թշնամին ամեն օր այս տգայական փորձը ընելու վրայ է, բարեբաղդաբար իր ամեն ջանքը ապար-դիւն կը մնայ, վասն զի միայն թագակիր գլուխնե-րը հաղիւ թէ կիսով չափ կրնան սանձահարել զայն։ Մամուլի ազատութեան շունչը նուիրական է ու միանգամայն զօրութիւնը անընկճելի։ Այս զօրութեան դէմ դնելը՝ ճշմարտութեան բերանը կարկել ուզել է, ունայն աշխատութիւն է այս. ինչու որ ճշմարտութիւնը Աստուած է, և զայն ծածկել ուզելովը զԱստուած ծածկել ուզելու տը-գայմանութիւնը ըրած կ'ըլլայ ապէսը։ Ի՞նչ և ըլլայ, ասոր զէնքերը փտուն են և չոր կաւի նը-ման կը փշրուին դիւրութեամբ ազատութեան վա-հանին վրայ։ Ամ՛ոթ այն հայերուն, որ փոխանակ խոհեմութեամբ և անկողմնասիրութեամբ խրատե-լու և փաստով ու փորձով իրենց իրաւունքը յառաջ բերելու՝ բռնութեան կը դիմեն և 19րդ դարու մէջ ազատասպանութեան անունը կը շահին 'ի նախա-տինս Հայկական անուան։ Այնպիսիները թող միտ-քերնին բերեն միջին դարը, նաև ասոր յաջորդող դարերը, և անատեն պիտի համոզուին թէ բռնու-թիւնը և ոգիտութիւնը երբէք յաղթանակած չեն, քանի որ մարդուս միտքը սկսաւ փայլ'ել բանա-ւորութեան լուսով։ Այն բարբարոսական ժամա-նակները՝ ոգիտութիւնը բռնութեան հետ ձեռք ձեռ-քի տուած մարդկային արիւնը հեղեղորէն կը թա-փեր և անով կը շաղէր այն կաւը, որով պատուար-ներ կանգնել կ'ուզեր մամուլի ազատութեան առ-ջև։

Աստուածաբանական, իրաւասութեան և օրէ-նդրդիտութեան ժողովները, և կղերը անիծից շան-թեր կարձակէին։ Հեղինակները, տպագրիչները, գրավաճառները Ֆրանսայի մէջ կը բանտարկուէին, կը տարադրուէին, կը գլխատուէին, և այս կերպով խաւարասէր թշնամին կը կարծէր թէ մամուլը կը սանձահարէր. չէր գիտէր որ այս կերպով այն ա-ւելի ոյժ և զօրութիւն առնելով սանձարձակ կը յառաջադիմէր, այնչափ իրաւ որ երևելի բանաս-տեղծ մը կ'ըսէ. (1) "Ճշմարտութիւնը և ազա-տութիւնը սա գերազանց աղէկութիւնը ունին, որ մարդս անոնց բարեկամ ալ ըլլայ, թշնամի ալ ըլ-լայ, երկու կերպով ալ անոնց յառաջանալուն ծա-ռայած կըլլայ"։

Արդարև այն ատենուան մարդկային մտքին աստիճանական զարգացումը, համօրէն գիտու-թեանց մշակումը, և ասով հայեցողութեան աշ-խարհին հետ գիտէ լուսաւորիլը, և գիտութեան և ճշմարտութեան ջահով բոլոր Եւրոպան լուսա-ւորելը՝ բռնաւորներու զօրութեան առօրեայ ըլ-ալուն անհերքելի ապացոյց և ճշմարտախօս վկայ մ'է։ 16րդ դարը երբ միջին դարու յաջորդեց, խմացականութիւնը իր ճմլիչ պատեանէն դուրս ե-լաւ գրական սիրոյ ազնիւին զօրութեամբը, աշ-խարհս իր բազմադարեան քունէն արթնցաւ, և հաղիւ թէ իր արտեանուքները աչքերուն վրայէն վեր վերցուց, և ահա իր ճմլած, ճնշուած միտքը պարարելու համար նոր հիւթ և նոր սնունդ փընտ-ռելով սկսաւ գիտութեանց հինօրեայ վառարանը, Յունատան թռիչ։ Մարդկային մտքի այս յան-կարծական յարձակումը լիովին արդիւնաւորեցաւ և բերաւ 17րդ դարը, որն որ յուսադիր ժպիտով մը "երթա՛ս բարեաւ" ըսաւ իր նախորդին և իր արշա-լոյսը պատկեց խմացականութեան հոգեշահ լուսովը։ Տէգարթ այս արշալոյսին ատեն ծնաւ և միտքերու շարժումը վարձատրելու համար գիտութիւնը ազա-տութեան վրայ հիմնեց։ Ֆրանսայի մէջ առաւ ա-նիկայ իր կեանքը, և, մամուլի ազատութեան թշշ-նամիէն տարաղիր, Շուէտի մէջ աւարտեց անոր ընթացքը՝ խորհելու, գրելու և տպելու ազատու-թեան դրօշը բռնութեան առջև չծալելու համար։ Բարիզի խորհրդարանի մեծ սանդուղին ստորեւը գիրքերը և թերթերը հրոյ ճարակ կըլլային, և սակայն այս դարուս մէջն է որ արհեստը, գրակա-նութիւնը, բանաստեղծութիւնը, թատրոնը, փի-լիսոփայութիւնը կը կարգադրուին, կը ծաղկին և յառաջադիմեն։ Վաւերական գրիչներ, եռանդոտ նորոգիչներ մարդկային ընկերութիւնը քննելու

1. Des actes, des actes, et encore des actes. ou vous croupirez éternellement dans votre misère.
LAMENNAIS.

(1) Վիգտոր Հիւկո։

ելան, ամեն բան խծբծեցին, իրենց գարուն ծանրալուր ճշմարտութիւններ ըսին, իրաւէ, շատ մը սխալներու հետ։ Բռնութիւնը սկսաւ հալածել զանոնք։ Գիտութիւնը և ազատութիւնը չը վհատեցաւ իր թշնամիէն կրած զրկանքներէն, և հայրենիքէ դուրս տարաղիր, երբեմն ծպտեալ և երբեմն ալ անանուն դարձեալ իր իշխանութիւնը բանեցուց՝ նորանոր սկզբունքներ հաստատելով։ Գիտութիւնը և ազատութիւնը մարդուս միտքը այնպիսի կաղապարի մը մէջ ձուլեցին, ուսկէ անիկա ելաւ այնպէս, ինչպէս որ պէտք էր՝ արժանաւոր հանդիսական, երբեմն ալ դերասան ըլլալու համար այն ներկայացումներու, որոնց հրաժարական ողջոյնը տուաւ 18րդ դարուն վերջալոյսը։

Այս դէպքերը, զորս մամուլը 3դարէ հետէ պատրաստած էր, հուրի և սուրի տուին հին դրութեան շէնքն ալ, շինողն ալ։

Եւրոպան սկսաւ ճանչնալ մամուլի անընկճելի զօրութիւնը, երբ տեսաւ թէ անով հաստատուած ու մինչև Տերութեանց դահերը բազմող արդարութիւնը և իր անմահ քոյրը ազատութիւնը, Պաստիլներ, հաւատաքննութեան ատեանները, Օլիոպֆլենները կործանելէն, կրօնամոլութեան խաղկը մարելէն, խղճին ու միտքին շղթաները խորտակելէն, դերութիւնը օրհնող խաչը փշրելէն, մարդուս անբռնաբարելի ու նուիրական իրաւունքները հաստատելէն ետև, ժողովուրդին տուաւ այն անդրդուելի ինքնութիւնը, որով ասիկա ղինքը հարստահարող անօրէնին և բռնաւորին դէմ կատղելով ասոր սուրը փշրելու և կամ իր արեամբը անոր մահահոտ ժանդը մաքրելու դառն, այլ իբր մարդ, սրբազան պարտաւորութիւնը կը կատարէ։

Ահա այս է մեր ազգային թշնամիներուն հակառակորդը, այսինքն արդարութիւնը և ազատութիւնը, զորս իրենք յաղթահարելու կը ջանան թերեւութեամբ, և իրենց այս ընթացքովը օր ըստ օրէ ժողովուրդին եռանդը կը բորբոքեն։

Բռնամոլութեան հարստահարիչ ձեռքը կրնայ ծանրանալ միայն այն ժողովուրդին վրայ, որն որ իսկական վեհապետութիւն, այսինքն իմացականութիւն չունի, և ոչ ալ ճշմարիտ զօրութիւն այսինքն սէր և միութիւն իր համարիւն եղբարցը հետ։

Հայեր կամ յանձնառու պիտի ըլլաք միշտ ընտանի թշնամիներու մուրճը ուտելու՝ անբան-կենդանիներու կարգը ինկնալով, կամ պիտի վայելէք ձեր այն իրաւունքները, զորս բնութենէ կը ժառանգէք՝ ճշմարիտ մարդութեան դրոշմը կրելու համար։ Եթէ առջի ճակատագրին էք սիրահար, մնացէք տգիտութեան մէջ, իրարու միսը ծամեցէք, զիրար մատնեցէք, երկպառակութիւնը և անմիաբանութիւնը երբէք մի թողուք ձեռքէ, վարելով այն կրաւորական կեանքը, զոր նաև անասունն ալ կը վարէ, իր տիրոջը հաճոյից համեմատ շարժելով։

Իսկ եթէ երկրորդ ճակատագրին տէր ըլլալու կը ղձաք, ինչպէս ամեն մարդու պարտքն է, մի մոռնաք որ առանց պարտաւորութեան իրաւունք չը կրնար ըլլալ։ Իրաւունքը ան ատեն պիտի վայելենք, երբ պարտաւորութիւնը անթերի պիտի կատարենք։

"Իրաւունքը և պարտաւորութիւնը երկու արմատներու կը նմանին, որք ամենեւին պտուղ մը չեն տար, եթէ իրարու քով չանձին"։

Մարդուս անարատ երջանկութիւնը այս երկու սկզբունքներու վրայ կը կայանայ։ (1)

Պարտաւորութիւններու առաջինը, ամենէն նուիրական ու միանդամայն փրկարարը ՍԷՐՆ է։

"Սէրեցէ՛ զմիմեանս", Աւետարանական և 19 դարէ հետէ անդադար կրկնուած աշխարհածանօթ, այլ բա՛բէ, շատ անդամ մոռցուած ճշմարտութիւն մ'է այս, զոր աշխարհիս փրկիչը մարդուս աւանդեց։

Սիրել զմիմեանս։ Կատարենք այս պարտքը իր ամենակատարեալ առմանը համեմատ վարուելով։

Միութեան կապերով մէկ սիրտ և մէկ հոգի ըլլանք։ և . . . . . ։ Եթէ ոչ կը կրկնեմ, մարդութիւնը ուրացած և անբաններու հօտը մտած պիտի ըլլանք . . . . . ։

Գ. Զ.

ԸՍԵԼԸ ԴԻՒՐԻՆ Է;

ՀԱՍՏԱՏԵԼՔ ԴԺՕՒՐԸ

La vérité veut être dite à haute voix, et une médisance anonyme est peut-être plus honteuse qu'une calomnie signée.

V. HUGO.

Կոստանդնուպոլիս հրատարակուած Գ-ոլիէ

---

1. Oh! que la terre serait heureuse et que le genre humain avancerait rapidement dans la voie, ôu il ne doit s'arrêter jamais, si le droit était respecté toujours et le devoir toujours accompli!

LAMENNAIS.

Տ'Օրլան անուն գաղղիերէն պատուական և անկողմնասէր լրագրին իր 74րդ թուոյն մէջ Իզմիրէն գրուած անանուն նամակ մը կը հրատարակէ։ Նամակագիրը կերևայ թէ ապուշ Հայ մ'է կամ ասորմէ ներշնչեալ յեսադէմ օտարական մը. իր նամակին մէջ տող մը չկայ որ սաւթեան և զրպարտութեան դիմակը չիրէ, դիմակ մը զոր կը փութանք անկողմնասիրաբար ծակոտել ճշմարտութեան փուշով՝ ազգային պատուոյն նախանձախնդիր ոգի շաժելով։

"Իզմիրի մէջ յեսադէմ չկայ" կըսէ նամակագիրը և տգիտաբար կը սխալի։ — Անուրանալի է թէ այսօրուան օրս Իզմիրի Հայերը երկու կուսակցութիւն կը կազմեն, առաջինը յառաջադէմ այսինքն Սահմանադրասէր, երկրորդը յեսադէմ այսինքն Սահմանադրութեան կործանմանը փափաքող թշնամիներ։ Ճշմարտութիւն մ'է այս և մեկնութիւն չընդունիր։

"Սահմանադրական կուսակցութիւն մը կայ, որ ազգին ամէնէն երևելի անդամներէն կը բաղկանայ"։

— Կը հաւանինք. բայց որո՞նք են այդ երևելիները, նամակագիրը մէկու մը անունը չյուսար։ Անարատ դէմքը հասարակութեան առջև երևալու չըվախնար, ուրեմն նամակագրին երևելի ըսածները արատաւոր են, ուրեմն Սահմանադրական կուսակցութեան չեն վերաբերիր։

"Ուրիշ կուսակցութիւն մ'ալ կայ որ երիտասարդներէ բաղկացած է և որն որ ապօրինաւոր գործքերով իրեն գաղափարները յառաջ քաշելը-նելու կաշխատի"։

Խօսք մը ըսելը դիւրին է, այլ զայն հաստատելու համար փաստ և ապացոյց պէտք է, որո՞նք են այդ երիտասարդները, ե՞րբ և ի՞նչ ապօրինաւոր գործեր ըրած են, նամակագիրը դէպք մը չը յիշեր և հետևաբար իրաւունք կուտայ մեզի հրապարակաւ հաստատելու թէ զրպարտութիւն մ'է իր ըրածը։

"Օտար պատճառներէ ստիպուելով Սահմանադրականք գժուարութիւններ յարուցին գիւանագրին ընտրութեան մասին, թէև ասոր յարգի բնութեան տէր ըլլալը կը խոստովանէին"։ — Ընդի - Սահմանադրականք էին գժուարութիւններ յարուցանողները։ Ի՞նչ է արդեօք այն ծանր պատճառները, նամակագիրը հոս ալ յիշատակութիւն մը չընէր և կատիպէ զմեզ ըսելու թէ մի միայն ծանր պատճառը՝ կանոնաւոր արձանագրութեանց և տումարակալութեան անոնց հաշիւին ձեռք չըտալն էր։

"Դիւանագրին ընտրութիւնը գաղտնի քուէարկութեամբ պիտի կատարուէր, բայց հակառակասէր երիտասարդք յայտնի քուէարկութիւն ըրին և ազգին պատուարժան անդամները իրենց կամքին ներքև պրկել ուզեցին"։

— Նամակագրին գաղափարաց թելը հոս կերևայ թէ կտրած է, ուստի սուտը սուտին վրայ կը դիզէ, չդիտեր խեղճը որ միայն յեսադէմները կը կրնան այսպիսի զրաբանութիւնները։ Երդարև յայտնի եղաւ քուէարկութիւնը, բայց առանց պատճառի չէր. Քաղաքական ժողովը գաղտնի քուէարկութիւն առաջարկեց, այլ հակառակորդք մերժեցին ըսելով թէ քուէ նետելու ըլլանք նէ դուք զօրաւոր պիտի ելնէք։ Ընտրեն հարկ եղաւ որ ամէն անդամ իր կամքը յայտ յանդիման յայտնէ, այս է ահա յայտնի քուէարկութեան պատճառը։

Բայց որո՞նք են հակառակասէր երիտասարդները, քաղաքական ժողովի քուէարկու անդամնե՞ր, ինչպէս առանց ամչնալու չարամտութեամբ կը գրէ և կը նախատէ նամակագիրը։ Երիտասարդ են հետագայ պատկառելի և փորձառու անձերը, որոնց անունները այբուբենի նախադասութեամբ կը հրատարակենք 'ի տեղեկութիւն ազգայնոց։

Մահտեսի Եղուպ Աղա Սպարթալեան։
Թադեոս Աղա Սվաղլեան։
Կիրակոս Աղա Էքիզեան, Ատենադպիր։
Մկրտիչ Աղա Ս., Էքիզեան։
Սարգիս Աղա Տէմիրպաշեան։
Ստեփան Աղա Պալասանեան Ատենապետ։
Ստեփան Աղա Մարկոսեան։

Այս յարգի անձինքը արդէն թէ Իզմիրի և թէ հեռաւոր ազգայիններու ծանօթ են, և 'ի մասին թէ պատուոյ և թէ քաղաքագիտութեան հրաժարելոց մեծ մասը ղերազանցելին Իզմիրի Հայոց համար յայտնի Ճշմարտութիւն մ'է, և հետևաբար նամակագրին ինչ տեսակ զրպարտիչ կամ անտեղեակ ըլլալը կապացուցանէ։

"Առաջնորդը երիտասարդաց (այսինքն Քաղաքական ժողովին 7 պատիւառելի անդամներուն) իմացուց թէ անիրաւութիւն է ըրածնին, բայց անոնք իրենց կարծեաց մէջ հաստատ մնացին, և ահա ատեն Օրէնի անուն օրագրոյն մէջ եպերական յօդուածներ սկսան հրատարակուիլ, որք այլաբանութեան վարագուրի ներքև՝ ազգին ամէնէն պատուաւոր անձանց կը դպչէին"։

Նամակագրին զրպարտութիւնները հոս ծաղրելի կերպարանք մը կառնուն, և հետևաբար մեր ծիծաղը կը շարժեն։

Դիւանագրին խնդիրը Յուլիս ամսոյ մէջ ծանրացաւ և 28ին տեղի ունեցաւ այն դէպքը, որ

յաւիտենական նախատինք մը պիտի ըլլայ յետադիմութեան։ Ծաղիկին 6րդ թիւը Օդոստոս 1ին ելաւ, ուր միայն քանի մը տողով կը յիշէինք յիշեալ դէպքը։ 7րդ թիւը Սեպտեմբերի 1ին հրատարակուեցաւ։ Ուստի քանի որ նոյն դէպքին եաքը, այսինքն քանի որ Օգոստոսի մէջ Ծաղիկը չէր հրատարակուէր, ինչպէս կարելի է որ անիկա յօդուածներ հրատարակած ըլլայ։ Մի՛ հարցներ յարգի ընթերցող, ստութեան և զրպարտութեան դիմողը բնականաբար հիւանդ մտքի տէր ըլլալով կը խօսի առանց մտածելու, կը գրէ առանց կշռելու իր ըսածներուն արժէքը։ Ընդարձ Ծաղիկը քանի մը յօդուածներ հրատարակեց, բայց Սեպտեմբեր 1էն սկսելով, և ոչ թէ Օգոստոսի մէջ։

Մենք ամենևին պատուակիր անձի մը դէմ բան մը գրած չունինք, վասն զի դիւրին չէ ուրիշին պատիւը մրոտել հրապարակաւ. Տաճկերէն առակ մը կայ "եարասը օլան կուճունսուն"։

Բայց կ'ուզէինք իմանալ թէ ո՞րոնք են արդեօք այն պատուաւոր անձերը, որոնց դէմ գրած ենք, թող ասպարէզ դան և ցուցընեն իրենց դէմքը, որպէս զի լաւ մը ճանչնանք զիրենք. որովհետև ըսելիք ունինք անոնց։ Մենք մինչև հիմա ինչ որ գրեցինք, ճշմարիտ էր. մեր գրածներուն մէջ կէս մ'անդամ չկայ, որուն պատասխանատու չըլլանք ցկեանս, և զոր չկարենանք ապացուցանել զօրաւոր փաստերով և վկայութիւններով։ Հիմա մեր ձեռքերը կապուած են, աղատութիւն չունինք ըսելու այն ամէն անիրաւութիւնները և զեղծումները, որոնք մեր քով արձանագրուած են, և որք անշուշտ երբ ժամանակը գայ, պիտի հրատարակուին անուններով հանդերձ։ Պարոն նամակագիրը "Ծաղիկը լրբութիւններ հրատարակեց և ան ատեն քաղաքիս կուսակալին մէջտեղը թեամբը խափանուեցաւ" կ'ըսէ։

Ըսելը դիւրին է, պարոն նամակագիր, շատ դիւրին, բայց հաստատելը կարի յոյժ դժուար, կը հրաւիրեմ գրեղ ասպարէզ, երևան ելիր և ցուցուր ինձ ո՞րն է մեր հրատարակած լրբութիւնները, որպէս զի ճանչնամ յանցանքս և ապագային մէջ զգուշանամ այն պիսի յանցանք մը գործելէ, ապա թէ ոչ՝ պէտք է գիտնամ, որ անանուն չարախօսութիւն մը, ինչպէս ըսաւ երևելի հեղինակ մը, աւելի ամօթալի է, քանթէ ստորագրուած զրպարտութիւն մը։

"Սահմանադրականք խոհեմութիւն ըրին, կը շարայարէ նամակը, և ժողովին տումարները քաշեցին առին և Թադթադեան Մարտիրոս աղային յանձնեցին"։

Նամակագիրը սուտը սուտին կը բարդէ և կը զրպարտէ կ'երթայ անդադար։ Յետադիմութիւնը առաջնորդարանը կը կոխէ և կը յանդգնի տմարդութեամբ իրեն համախտ և գործակից ընել Մեծարգոյ Մարտիրոս աղայ Թադթադեանը, որն որ ոչ միայն Առաջնորդարանը կոխողներուն հետ չէր, հապա նաև բոլորովին անկարդ և ապօրինաւոր կը համարի խուժողաց եպերելի ընթացքը։

Հապա ո՞ւր դնենք Ս. Առաջնորդին սա հետագայ խօսքերը, զոր ինքը անձամբ ըսաւ Բրուսիոյ առաջին թարգման Մեծարգոյ Սարգիս աղա Սիմոնեանին։

"Դուս շատ խօսեցայ, բայց մոիկ չըրին (յետադէմք)"։ Ազգային հաշուետումարները՝ Թադթադեան Մարտիրոս աղային չը յանձնուեցան, այլ Վ. Էմեան Սիմոն աղային, որուն տունը մինչև հիմա պահուած են անոնք։

Գանք հիմա Լ՝Մբարէալի 1127րդ թուոյն մէջ հրատարակուած ուրիշ ծաղրաշարժ նամակի մը, որուն ամէն տողէն, վերինին պէս, ոչ միայն ստութիւն և զրպարտութիւն կը բուրէ, այլ նաև երկու յարգի անձերու պատիւին ալ կը դպչի,

Այս նամակին մէջ հետագայ տողերը կը կարդանք։

"....Ընդ հակառակն Լրմիրի Հայերուն ամէնէն յարգի անդամներն էին այն անձերը, որք Քաղաքական Ժողովէն հրաժարող 5 անդամոց հետ միատեղ յարգանօք Առաջնորդարանը դացին....

Առաջնորդարանը խուժողներուն մէջ հինգ անդամներէն երկուքը չկային, վասն զի անդամներէն մէկը, մեծարգոյ Սարգիս աղա Տիրայուեան նոյն օրը հիւանդ յանկողնի էր, և որն որ մեր առջևը գրեց իր մասնաւոր հրաժարականը, ուրանիկա թէ ազգին և թէ Քաղաքական Ժողովին 7 անդամոց իր զոհունակութիւնը կը յայտնէր։ Երկրորդ անդամն է մեծարգոյ Գաբրիէլ աղա Ճշմարտախօսեան, որն որ ոչ միայն Առաջնորդարանը կոխողներուն հետ չէր, ինչպէս սխալմամբ Լրմիրէն գրուած էր Մի-նոպիին, այլ նաև յորդորեր էր միւս երեք անդամները որ այնպիսի ընթացք մը չը բռնեն։

Երկրորդ՝ եթէ խիստ յարգանօք Առաջնորդարանը գացին, և ոչ թէ Բ-ը-մ-պ-ճ-ինէրով, հապա ինչու Ս. Առաջնորդին սիրտը խաղաց, և քիչ մնաց պիտի նուազէր, մարէր, ինչպէս վկայեց բանիւ բերանոյ Քաղաքական Ժողովին եօթն անդամոց։

Ենթադրենք թէ իրաւունքը Լ՝Մբարէալի մէջ նամակը հրատարակող երևելիներու կողմը

ըլլայ, արդ Առաջնորդարանին կոխուիլը 54 օր յառաջ տեղի ունեցած դէպքմ՚է, և արդէն Օ՚ՆՂԻԼԸ՝ Մ՚Ի-նապին և Փ՚ՐԻՂԸ բողոքած էին անոր դէմ։

Ա. Ինչո՞ւ ուրեմն մինչև հիմա լռեցին, և հիմա երան ինքզինքնին արդարացնելու, երբ տեսան թէ օտար թերթերու մէջ ալ անցաւ այն դէպքը . . . . նշանակութեան արժանի է այս . . . . ։

Բ. Եթէ բուն Սահմանադրական կուսակցութիւնը կազմող անձինք նամակին հրատարակողներն են, մի՞թէ չէին պարտաւորեր ազգային կեդրոնական վարչութեան դիմել և անորմէ սպասել իրենց բրած ապօրինաւոր որոշումին վաւերացումը. ինչո՞ւ ուրեմն Քաղաքական ժողովին եօթն անդամները ազգին կնիքովը դրոշմուած յատուկ նամակով մը Ազգային ընդհանուր ժողովին բողոքեց այն ինքնակոչ Երէելիներո՞ն դէմ նոյն դէպքը իմացընելով այնպէս, ինչպէս որ Օ՚ՆՂԻԼԸ, Մ՚Ի-նապին և Փ՚ՐԻՂԸ արդէն հրատարակեց և իմացուց հասարակութեան։

Գ. Դիւանադպրին ընտրութեան խնդիրը կարգադրելու համար հրաժարեալ անդամոց Նախագահ հօր դրած բողոքագիրը ոչ ընդունելի և ոչ արդիւնաւոր կրնար ըլլալ. վասն զի նախ խընդիրը Քաղաքական ժողովին մէջ յուղուած և առաւելութեամբ ձայնից որոշուած ըլլալով,՝ վերջապէս նոյն խնդիրը երեսփոխանական ժողովին մէջ յուզել Սահմանադրութեան ոգւոյն և տրամադրութեանը հակառակ էր։ Երկրորդ հրաժարող անդամներուն մէկը մինչ յանկողնի կը տառապէր, անդամներուն մէկը անոր տունը գնաց և այնչափ պնդեց, ստիպեց, որ հարկ եղաւ ստորագրել՝ հիւանդութեան աւելի ծանրանալուն պատճառ չտալու համար, և հետևաբար նոյն օրը՝ նոյն անդամը ուրիշ մասնաւոր հրաժարական մը գրելովը և իր զոհունակութիւնը լիովին յայտնելովը իր նոյն բողոքագրին տակ դրած ստորագրութիւնը եռ առած եղաւ։ Երրորդ քանի որ այն անդամները յիշեալ բողոքագրին մէջ մինչ զամայն իրենց հրաժարականը տուած էին, ինչպէս Արշալոյն ալ հրատարակած էր, յայտնի է թէ ալ իրաւունք չունէին, իբրև անդամք ժողովոյ ազգային գործի խառնուելու։ Չորրորդ եթէ օրինաւոր էր իրենց բողոքագիրը, կը պարտաւորէին ասոր պատասխանին սպասել և ոչ թէ առաջնորդարանը խուժել բռնութեամբ։

Դ. Նամակը հրատարակողք ինքզինքնին ազգին գլխաւորներու տեղ կը դնեն։ Կը հաւանինք, թող ուրեմն բարեհաճին իրենց ո՞վ ըլլալը յայտնելու հրապարակաւ, վասն զի Սահմանադրականը, ազգասէրը, ազգին գլխաւորը ամենևին չխիթար հասարակութեան առջև երևալէ . . . . չմոռնանք սակայն ըսելու թէ ազգին մէջ գլխաւոր մ՚ի-ա-որ, երևելի մ՚ի-ե՚ի չմնայ, և ոչ ալ կրնանք ճանչնալ . . . հիմա քուէարկութիւն կայ, ո՞վոր ազգասէրո՞-ՐԻ՞-Ն, արդանա՞-որո՞-ՐԻ՞-Ն և ա՞-ոչինո՞-ՐԻ՞-Ն՝ ուն, այն կրնայ ըլլալ ոչ թէ երևելի կամ գլխաւոր ազգին, այլ ասոր երեսփոխանը, այն թէ-ութեամբ որ անիկայ այսինքն ազգը անոր տիրապետելու և բռնանալու իրաւունք չտալով կրնայ մէկին տեղ միւսը դնել։

Կը կրկնենք և կ՚երդնենք, Սահմանադրապէս վարուող ժողովուրդի մը մէջ գլխաւորութիւն չկայ, այլ հաւասարութիւն . . . . . ։

Գ. Զ.

ՀԱՅՆ

Թ.

Ազգասէր պարոն Մ՚իսաքեանի ձայնը կ՚ստիպէ զմեզ մի անգամ համառօտիւ աչքէ անցնելու իր ներկայացուցած մէկ դիտողութիւնը Սուրբ Յակոբայ վանուց նկատմամբ։

Սրտի կատարեալ անկեղծութեամբ կը հաւաստեմք ընթերցողներնիս, որ մեր ինչպէս յոյսը՝ անանկ ալ սէրը մեծ է պարոն Մ՚իսաքեանի վրայ, և իւր ազգասիրութեան վրայ տարակուսիլ մեծ յանցանք մը կը լինի մեզ. բայց չեմք կարող ցաւելով յայտնել հոս, թէ ինքը մեծապէս կը սխալի, երբ ազգային կենդրոնական վարչութիւնը արատորացող և հետևաբար անխոհեմ կը կարծէ՝ դպրոցները չի կանոնաւորուած Երուսաղէմայ խնդիր մը յարուցանելուն համար։

Պարոն Մ՚իսաքեանը անշուշտ լաւ դիտէ որ ազգերնիս առանց Սահմանադրութեան անհնար է որ բարեկարգուի որ և իցէ կերպիւ. ուստի հարկ էր իրեն գիտնալ նաև որ ազգային Սահմանադրութիւնը հաստատուելու համար՝ ազգին ամեն ծառայող Պատրիարք կարելի եղածին չափ Սահմանադրասէր և խոհական անձինք պարտէին լինել, և ոչ Երուսաղէմայ Միաբանութեան պէս իրենց անիրաւ դատը վաստակելու համար ընդհանուր ազգին սիրտը արիւնով լեցնելու չափ անգութ անձինք։

Մենք համոզուած ենք, և միանգամայն վըստահ ենք որ պարոն Մխաքեանն ալ կը համոզուի մեզի հետ, որ նախ Սահմանադրութիւնը հաստատելու է՝ իր և մեր սրտին փափաքը կատարուելու, այսինքն դպրոցները բարեկարգելու համար; իսկ ապիկա անվտանգաբար լինելու համար ազգային պետերը լինելու են Սահմանադրասէր անձինք. ուրեմն ազգային վարչութիւնը 'ի սէրն ազգին Սահմանադրութիւնը հաստատելու համար, ոչ արտորնօք կամ անխոհեմաբար, այլ քիչ մը ուշ և խիստ խոհեմաբար ամեն բանէ առաջ 'խորհեցաւ Սահմանադրասէր Պատրիարքներ կարդել ազգին վրայ, և մանաւանդ ամենէն առաջ Երուսաղէմայ Պատրիարքը, որմէ մեծապէս օժանդակութիւն փառք և յառաջադիմութիւն ներելի էր սպասել Սահմանադրութեան: Ազգային կեդրոնական վարչութեան յիրաւի փափաքելի էր Երուսաղէմայ խնդիրն առաջ դպրոցները բարեկարգելը, բայց Աստուած աս կարգը փոխեց, առաւ Ան Երուսաղէմայ Պատրիարքը, որով ստիպուեցաւ կեդրոնական վարչութիւնը ամեն բանէ առաջ արտաքսել յայսմ մասին, որ չըլլայ թէ անյարմար մէկը Պատրիարք դրուելով, հոն երկար ատեն ևս Երուսաղէմը մեր անսահմանադրական, որով ընդհանուր ազգը զրկուէր այն մեծ և ամենակարևոր բարիքէն. որ անտարակոյս յառաջ կրնայ գալ Երուսաղէմայ վանուց Սահմանադրական լինելէն: Բայց եղելուկ որ անոր յոյսը 'ի դերև ելաւ (առ այժմ) քանի մը անվիտ և խաւարեալ կրօնաւորաց ելերելի դիմադրութեամբը: Պարոն Մխաքեանը գիտնալու էր որ Սահմանադրասէրք կ'ուզէին միայն Սահմանադրասէր Պատրիարք մը նուիրել Երուսաղէմայ, և ոչ այլ ինչ էր անոնց սրտին փափաքը, բայց ազգային լուսաւորութեան թշնամիները կասկածեցան ազգային վարչութեան վրայ, և անանկ կարծեցին թէ կեդրոնական վարչութիւնը Երուսաղէմը կողոպտելու համար կամ թէ անոր ամեն սանձը իր ձեռքը առնելու համար կը պնդէ թէ Երուսաղէմայ Պատրիարքը արժանաւոր մէկը պէտք է լինի:

Խորհելու էր պարոն Մխաքեանը թէ Սահմանադրութիւնը արքան շատ և փառաւորապէս Իսլամի հաստատուէր ընդհանուր ազգին մէջ, եթէ Երուսաղէմայ Սուրբ Յակոբայ վանքը Սահմանադրասէր Պատրիարք մը ունենալով Սահմանադրասէս կրթէր հոն գտնուող Մխաբանները, և Սահմանադրապէս ընդունէր աշխարհիս չորս կողմէն հոն գիմող Հայերը:

Ա. Հ.

ԲԱՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

Լիմբարխալ. Իբ- 1127:

Լիմբարխալը տարօրինակ, իմաստակութեամբ տակաւին կը պնդէ թէ Օղլիը խափանուեցաւ անխոհեմ յօդուածներ հրատարակելուն համար: Լիմբարխալի այս յանդուգն ստախօսութիւնը քիչ չի շարժեր մեր զարմանքը, ինչու որ գիտելի է իրեն և կամ իւր խորհրդատուին որ Օղլիը ամենևին չամբաստանուեցաւ իբր անխոհեմ թերթ մը, այլ մանաւանդ Հասարակաց Կրթութեան պաշտօնեայ վսեմափայլ Սամի Փաշան իւր ստորագրութեամբը վաւերացուցած է, թէ Օղլիը անվնաս և օգտակար հրատարակումն է, և որոյ համար հրաման կուտայ անոր հրատարակմանը անկախ որ և է ուրիշ և ուրիշներէ: Ուստի գիտնալ պէտք է Լիմբարխալը որ Օղլիը երբէք չի կրնար խափանուիլ ըստ կանոնաց Հասարակաց Կրթութեան ծողովոյ որ 'ի Պոլիս, այլ անոր խափանումը միայն կախումն ունի վերոյիշեալ ժողովէն. և անատենը՝ երբ Օղլիը անոր օրինաց դէմ գործէ: Ուստի անտերեալի յանդգնութիւն է որ և իցէ մէկու մը համար մեր Օղլիը անխոհեմ թերթ կոչելը, վասն զի Օսմանեան կառավարութեան Հասարակաց Կրթութեան պաշտօնէին միայն կը վերաբերի. հրատարակման մը խոհեմ թէ անխոհեմ լինելը որոշելը. ուստի լաւ կը լինի եթէ Լիմբարխալը և կամ իւր նամակագիրը ասկից վերջը զգուշանան իրենց չըվերաբերած խօսք մը Օղլիի համար խօսելէն. անխոհեմութեան մեծը կառավարութեան խրատ տալն է, և Լիմբարխալը կամ որ և է մէկը լաւ կ'ընէ եթէ մէյմ'ալ չյանդգնի զկառավարութիւնը խրատել:

Ա. Հ.

ՏՆՕՐԵՆ ԵՒ ԽՄԲԱԳԻՐ
Ա. ՀԱՅԿՈՒՆԻ ԵՒ Գ. ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

ՕՄԻՒՌՆԻՒ
Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՏԵՏԵԵԱՆ